

**NUTQIDA NUQSONI BO'LGAN BOLALARNI MAKTABGA
TAYYORLIGINI PSIXOLOGOGIK – PEDAGOGIK TEKSHIRISH,
TAMOYILLARI, METODLARI VA VAZIFALARI**

Karimova Nadiya Baxoniddinovna

Namangan Davlat Pedagogika inustituti

Pedagogika fakulteti Maxsus Pedagogika (logopediya)

yo'nalishi 3-kurs talabasi

Annotatsiya: Malumki, hozirgi vaqtda defektologiya soxasining asosiy muammolaridan biri, rivojlanishida kamchilikka ega bo'lgan bolalarni har tomonlama pedagogik-psixologik o'rganishdan iboratdir. Mazkur maqolada ham bugungi kun defektologlari uchun muhim bo'lgan ushbu masala, yani nutqida nuqsoni bo'lgan bolalarni maktabga tayyorligini psixologik-pedagogik tekshirish, tamoyillari, metodlari va vazifalari yoritilgan, hamda mavzuga doir xulosa va takliflar bildirilgan.

Аннотация: Общеизвестно, что в настоящее время одной из основных проблем в области дефектологии является комплексное педагогическое и психологическое изучение детей с нарушениями развития. Эта статья также является важной проблемой для дефектологов сегодня, в которой представлены речь и методы психолого-педагогического исследования готовности к школе детей с органиченными возможностями а также сделаны выводы и предложения.

Annotatsiya: It is well known that one of the main problems of defectology today is the comprehensive pedagogical and psychological study of children with developmental disabilities. This article, too, is an important issue for defectologists today, in which the speech and methods of psycho-pedagogical investigation of school readiness for children with dissabilaties are presented and conculsions and suggestions are made.

Birinchi Prezidentimiz I.A.Karimov “Ta’limning yangi modeli jamiyatda mustaqil fikrlovchi erkin shaxsning shakllanishiga olib keladi. O’zining qadr-qimmatini anglaydigan,irodasi baquvvat, iymoni butun, hayotda aniq maqsadga ega bo’lgan insonlarni tarbiyalash imkoniga ega bo’lamiz” deb ta’kidlagan edilar. O’zbekiston Respublikasining “Ta’lim to’g’risida”gi Qonuni va “Kadrlar tayyorlash milliy daturi”da bugungi kunda shaxs tarbiyasiga jiddiy e’tibor qaratilmoqda.

Hozirgi kunda defektologiya sohasi amaliyotida nutqida nuqsoni bo'lgan bolalarni jamiyatga muvofaqqiyatli uyg'unlashishini ta'minlash choralarini har tomonlama ko'rish masalasi ko'ndalang turibdi.

Nutqning yetarli darajada shakllanmasligi esa tafakkur jarayonlariga salbiy ta'sir ko'rsatadi. Psixologiya bolalik davrida shaxs xususiyatlari va psixik taraqqiyot darajasini

aniqlash uchun turli eksperimental psixologik metodlardan foydalanadi. Psixologik tadqiqotlarda foydalanishdagi metodikalar u yoki bu faoliyat jarayonida shaxs psixik xususiyatlarining namoyon bo'lishini aniqlashdan iborat. Nutqida nuqsoni bo'lgan bolalar psixologiyasida eksperimental metodikalarni ishlab chiqish va sinovdan o'tkazish, psixologlar va pedagoglarning asosiy vazifasidir. Eksperimental.toshshiriqlar majmui bola psixik taraqqiyotini, aqliy darajasini, uning maktabda o'qishga tayyorligini aniqlashga mo'jallangan .Tibbiy-psixologik-pedagogik komissiya faoliyati ruhiy va jismoniy rivojlanishida nuqsoni bo'lgan bolalarni maxsus maktabgacha va maktab ta'limi muassasalariga differensiallashgan tanlashga yo'naltirilgan. TPPK ommaviy maktablarda ta'lim olish imkoni bo'lmagan bolalarni davolovchi-profilaktik muassasalarga, shuningdek bolalar ijtimoiy ta'minoti muassasalariga va maktabgacha ta'lim muassasalariga sog'ligi va intellektining holatiga ko'ra yo'llashga tavsiyalar beradi. TPPK maxsus maktabdan yoki maktabgacha ta'lim muassasasidan chiqarish yoki bir muassasadan ikkinchi muassasaga o'tkazish masalalarini hal etadi.

TPPK vazifalari sarasiga rivojlanishida yengil nuqsonlari bo'lgan bolalarni davolash, tarbiyalash, ta'lim berish masalalariga doir ota-onalar va pedagoglarga maslahatlar berish kiradi. Maxsus muassasalarga yo'llanmani faqatgina TPPK berishi mumkin. Komissiya sinchkovlik bilan tibbiy, psixologik-pedagogik va logopedik tekshiruvlarni amalga oshiradi. Agarda bola maktabda ta'lim olayotgan bo'lsa, TPPKning vazifasi maktabda ulgirmaslikning sabablarini aniqlash, nuqson tuzilishining tavsifini tuzishdan iborat bo'ladi. Agarda bola hali maktabga chiqmagan bo'lsa, mutaxassislar bolaning maktab ta'limiga tayyorgarligini aniqlaydilar. Bunda bolaning fiziologik va ijtimoiy yetukligi, intellektual rivojlanish darajasi, hissiy-irodaviy doira sohasining o'ziga xosliklari o'rganiladi. Bolani psixologik-pedagogik tekshirish psixologik-tibbiy-pedagogik tekshirishning bir tomoni bo'lib, uning rivojlanish xususiyatlarini har tomonlama o'rganishga imkon beradi. Go'dak va ilk yoshdagi bolani psixologik-pedagogik tekshirishning asosiy maqsadi: bolaning psixik rivojlanish darajasini aniqlash, psixik funksiyalarini shakllanish xususiyatlarini o'rganish, psixik rivojlanishidagi buzilishlar (nuqsonlar) xarakteri va darajasini aniqlashdir.

Nutqida nuqsoni bo'lgan bolalarni maktabga tayyorligini psixologogik – pedagogik tekshirish vazifalariga quyidagilar kiradi:

- bolaning hissiy va kommunikativ doirasini rivojlanish darajasini aniqlash va tavsiflash;
- sensor va harakat funksiyalarini rivojlanish darajalarini aniqlash va tavsiflash;
- manipulyativ, predmetli va o'yin faoliyatining rivojlanish darajasini aniqlash tavsiflash;
- aqliy va nutqiy rivojlanish darajasini aniqlash;
- ijtimoiy-maishiy faoliyatni rivojlanish darajasini aniqlash;
- bola va ota-ona munosabatlarini yoshiga moslik darajasini aniqlash;

- bolaning psixik rivojlanish saviyasini aniqlash, potensial imkoniyatlari asosida korreksion ishlarni belgilash;

- ota-onalar va mutaxassislar uchun metodik tavsiyalar ishlab chiqish.

Nutqida nuqsoni bo'lgan bolalarni maktabga tayyorligini psixologik – pedagogik tekshirishning asosiy metodlari quyidagilardan iborat:

- bolaning o'zi va ota-onasi bilan suhbat;
- anamnestik va katamnestic o'rganish;
- kuzatish;
- eksperiment.

Nutqida nuqsoni bo'lgan o'quvchilarni maktabga tayyorligini psixologik – pedagogik tekshirish (o'rganish) tamoyillarini quyidagilar tashkil etadi:

- bola psixikasini kompleks o'rganish tamoyili, ya'ni turli mutaxassislar tomonidan o'rganish. Bu tamoyil bolani barcha mutaxassislarning (vrach, defektolog, psixolog, pedagog) tekshirishidan olingan ma'lumotlarni e'tiborga olishni nazarda tutadi.

- analitiko-sintetik o'rganish tamoyili, ya'ni bolaning faqatgina bilish jarayonlarinigina emas, balki hissiy-irodaviy doirasi va xulqini tekshirishni nazarda tutadi. Shuningdek, bolalarning aqliy qobiliyatlarning shakllanishiga ta'sir etadigan jismoniy rivojlanishi ham e'tiborga olinadi.

- sistemali va to'liq o'rganish tamoyili bolaning psixik rivojlanishidagi alohida buzilishlarning namoyon bo'lishi o'rtasidagi o'zaro bog'liqlik va bir-biridan kelib chiqishini, ularning ierarxiyasi, birlamchi va ular asosida kelib chiqadigan ikkilamchi buzilishlarning o'zaro munosabatini nazarda tutadi.

- bolaning psixikasini o'rganishdagi yana bir tamoyil dinamik o'rganish tamoyilidir.. Bu tamoyil bo'yicha, bolani o'rganishda, tekshirish vaqtida u biladigan va bajara oladiganlarni emas, balki ularning ta'limdagi imkoniyatlarini ham e'tiborga olish lozimdir. Dinamik tamoyil asosida L.S.Vigotskiyning bolalarni «yaqin rivojlanish zonasini», ta'limda ularning potensial imkoniyatlarini o'rganish haqidagi fikrlari yotadi.

- bola psixikasini ob'ektiv o'rganish tamoyili, ya'ni tekshirishda bola uchun tabiiy holatni yuzaga keltirish;

- tekshirish sharoitini va metodlarini tanlashda bolaning yosh xususiyatlarini e'tiborga olish tamoyili;

- bolaning psixikasini, ayniqsa bilish jarayonlarini o'rganishda uning faoliyatini, vazifalarni bajarish uslubini e'tiborga olish tamoyili.

Bolaning onasi bilan suhbat o'tkazayotganda asosan quyidagi savollarga javob olish o'rganilayotgan bola haqida mutaxassisga zarur bo'lgan ma'lumotlar beradi:

- homiladorlikning kechishi, homiladorlik davrida onaning boshidan kechirgan (agar bo'lsa) og'ir yuqumli kasalliklar, og'ir kechgan toksikozlar, intoksikatsiyalar, mexanik jarohatlar, zararli ishlab chiqarishda mehnat faoliyati va hokazolar;

- tug'ruq jarayoni qanday kechgani, tug'ruq vaqtidagi turli patologik holatlarning mavjudligi;

- chaqaloqlik davrida bolaning rivojlanishidagi og'ishishlar (agar mavjud bo'lsa), ota-onaning shikoyati va xavotirlik sabablari;

- go'dakning boshini ushlashi, emaklashi, o'yinchoqlarni bilishi, ularni o'ynashi, yaqinlarini tanishi, tik tura olishi, qachondan boshlab yurishi, birinchi so'zlari, jumlati nutqining rivojlanishi va boshqalar.

Ona go'dak bilan har kuni aloqada bo'lib, bolaning rivojlanishi haqida katta materialga ega bo'ladi va bu materialdan mutaxassislar tekshirish natijalarini tahlil qilishda foydalanishlari mumkin. Onaga berilayotgan savollar bolaning rivojlanishini baholashga emas, balki bola hayotidagi aniq dalillarni olishga qaratilishi lozim. Ona bilan suhbat o'tkazish uning bolaga bo'lgan munosabati, onaning bola bilan aloqasi haqida ma'lumot olishga imkon beradi.

Bolani kuzatish bevosita maslahat qabulida, tekshirish vaqtida amalga oshiriladi. Kuzatish vaqtida psixolog bolaning psixik va nutqiy rivojlanish xususiyatlarini xarakterlaydigan ba'zi bir tomonlarni, masalan, yangi sharoitga, notanish odamlarga bo'lgan reaksiyasini, aloqaga kirishish xususiyatlarini, aloqa qilishda verbal vositalardan foydalanishi, atrofga bo'lgan qiziqishining namoyon bo'lishi, onaning bolaga bo'lgan munosabati; hissiy o'zaro ta'sir xarakteri, xulqiy reaksiyalar: gipo va giperfaollik, qo'zg'aluvchanlikning kuchliligi, tez charchash va hokazolarni e'tiborga oladi.

Bolaning psixik rivojlanishining xususiyatlarini yanada chuqurroq o'rganish, psixikadagi buzilishlarning darajasi va o'ziga xos tomonlarini aniqlash uchun eksperimental tadqiqot metodlarini qo'llash zarur. Bu metod ko'p hollarda ta'limiy eksperiment ko'inishida o'tkaziladi. Ta'limiy eksperiment metodi bolaning o'rgatilishini aniqlash maqsadida metodning tuzilishiga turli yordam choralari kiritilishini nazarda tutadi. Tekshirish jarayonida quyidagi yordam turlaridan foydalaniladi: harakatni taqlid asosida bajarish, harakatni taqlid asosida imo-ishoradan foydalanib, nutqiy ko'rsatma yordamida bajarish. O'rganish, ya'ni bolaning noadekvat harakatlardan adekvat harakatlarga o'tishi uning saqlangan potensial (ichki) imkoniyatlari mavjudligidan darak beradi. Nutqida nuqsoni bo'lgan bolalarni maktabga tayyorligini psixologogik-pedagogik tekshirish ni o'tkazishga qo'yiladigan talablar:Psixologik tashxis metodikalarini eng yaxshi rivojlangan va muhim yo'nalishlaridan aniqlash, o'z-o'zini baholashi, psixologik "himoya usullari"ni, u o'zining psixik holatlarini, xarakterining asosiy sifatlarini va boshqa individual-psixologik xususiyatlarini o'rganishga qaratilgan bo'lib,tibbiy-psixologik-pedagogik komissiya mutaxassislari, kichik maktab yoshidagi bolalar bilan

ishlayotgan psixologlar va maxsus maktab psixologlarini bu boradagi bilim, malaka va ko'nikmalarini talab darajasiga ko'tarish lozim. Mazkur usullar o'z navbatida ota-onalarning ehtirosini mo'tadillashtirish, kasal bolaning to'g'ri tushunishlarini, o'z-o'ziga tasalli berish, bolaga ijobiy tarzda yondashish imkonini beradi.

Psixologik-pedagogik va logopedik tekshirishni tibbiy tekshirishdan so'ng o'tkazish maqsadga muvofiq bo'ladi, chunki psixik rivojlanishdagi buzilishlarni tashxis qilishda anamnestik ma'lumotlar, statik, nevrologik va psixik holatlar, ko'rish, eshitish funksiyalarining saqlanganligi, shuningdek harakat buzilishlarining xarakteri va darajasi muhim ahamiyatga ega bo'ladi. Bunday ma'lumotlarni tahlil qilish psixolog va logopedga tekshirishda kerakli yo'nalishni, tekshirish metodikalarini to'g'ri tanlashga imkon beradi.

Tekshirish metodi va metodikalarini tanlash bolaning yoshi, uning motor, sensor, aqliy imkoniyatlari, nutqning mavjudligi yoki yo'qligiga bog'liq bo'ladi.

Ilk yoshdagi bolalarni psixologik-pedagogik tekshirish bir qator xususiyatlarga ega bo'ladi. Chunki bu yoshdagi bolalar eksperimentator bilan doimo ham oson aloqaga kirishmaydilar, topshiriqlarni bajarishga intilmaydilar. Bular 8-9 oylikdan 2 yoshgacha bolalarda kuzatiladigan notanish odamlar, notanish vaziyatga nisbatan qo'rquv, uyalishga, tortinishga; ikkinchidan, o'ziga xos qo'rquvlar (oq xalatdan, bolaga tegishdan, o'rnini o'zgartirishdan va hokazolardan), depressiv kayfiyat, o'jarlik, negativizm bilan bog'liqdir. Bola o'jarlik qilganda, charchaganda, toliqqanda tekshirishni to'xtatish zarur. Dastlabki qabulda bolaga uning yoshidan kelib chiqib 3-4 topshiriq taklif etiladi.

Tekshirishni ona yoki ota bilan suhbatdan boshlash lozim. Suhbat vaqtida bolani ota-onasidan ajratmasdan, unga yangi vaziyatga, notanish odamlarga ko'nikishga vaqt beriladi. 1 yoshdagi bolani, shuningdek, harakatlarida og'ir nuqsoni bo'lgan bolalarni tekshirishga ovoz chiqaradigan o'yinchoqlar, erkalatib gapirish kabi ta'sirlar yordamida jalb etiladi. Yoshi kattaroq bolalar esa turli topshiriqlarning syujetini bitta umumiy o'yinga o'tkazish orqali tekshirish vaziyatiga kiritiladi.

Tekshirishni bolaning mustaqil faoliyatini kuzatib, uning faolligi, o'yin, predmetli harakatlarining turlliligiga e'tibor berishdan boshlash maqsadga muvofiq. Agarda bola o'yinchoqlarni o'ynamasa, katta odam o'yinchoqlarni bolaga taklif etib, ular bilan harakat usullarini ko'rsatadi. Tekshirishni o'tkazish uchun bir qancha predmetlar va o'yinchoqlar to'plami zarur bo'ladi.

Eksperimental tekshirish bola uchun qiziqarli bo'lgan sodda, oson topshiriqlar berishdan boshlanadi. So'ngra bolaga bir qator ancha murakkab bo'lgan topshiriqlar beriladi. Ammo, bola toliqishining dastlabki ko'rinishidayoq uning diqqatini ancha oson bo'lgan topshiriqqa yo'naltirish yoki dam berish tavsiya etiladi. Bilish faoliyatini tadqiq etishda topshiriqni bajarish usullarini ko'rsatish 3 martadan oshmasligi lozim. Kattalarning nutqi bola harakatlarini tashkil etadi, yo'naltiradi,

ragʻbatlantiradi, natijalarini baholaydi. Tekshirish vaqtida doimo bolani hissiy qoʻllab-quvvatlash, nutq yordamida, imo-ishora, mimika orqali ijobiy baholab borish zarur.

Bola umuman harakatsiz boʻlganda, nutqi shakllanmagan hollarda u faqat kattalarning oʻyin harakatlarini kuzatadi. Eksperimentator bolani kattaning harakatlariga boʻlgan diqqatini, qiziqishining faolligi va turgʻunligini, hodisaga boʻlgan hissiy munosabatini, espressiv-mimik reaksiyasini eʼtiborga oladi.

Eksperimental sinov (tajriba) larni tanlashda tekshirish metodikalari bolalarning yoshiga mos boʻlishi; u yoki bu funksiyani oʻrganish birgina emas, balki yoʻnalishi boʻyicha yaqin boʻlgan bir necha metodikalar qoʻllanilishi zarur.

Foydalanilgan adabiyotlar roʻyxati:

1. M.Y.Ayupova. “Logopediya” 10.08.2007-yil
2. Raxmanova V.S. “Korreksion pedagogika va logopediya” 2007-yil
3. M.Y.Ayupova. “Logopediya” Oʻzbekiston faylasuflar Milliy jamiyati. 2007-yil
4. “Logopediya” (L.S. Volkova tahriri ostida) 1989-yil
5. “Logopediya” (L. M. Fminova, M. Ayupova) – T